

ТЕМА 11.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Основні питання для вивчення

- ❖ 11.1. Глобалізація міжнародної економіки. Суперечливість процесу глобалізації: прогресивні і негативні наслідки.
- ❖ 11.2. Глобальні проблеми сучасності: сутність, класифікація та їх загострення.
- ❖ 11.3. Глобалізм і національна економіка.
- ❖ 11.4. Цивілізаційні виміри глобальних проблем. Економічні аспекти зіткнення та взаємодії цивілізацій.
- ❖ 11.5. Міждержавне регулювання глобальних проблем.

11.1. Глобалізація міжнародної економіки. Суперечливість процесу глобалізації: прогресивні і негативні наслідки

Глобалізація є безпосереднім наслідком процесів інтернаціоналізації, які охоплюють усі сфери буття людини та суспільства (економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку) й закладають її матеріальну, інституційну та політичну основу.

Інтернаціоналізація міжнародної економіки здобула якісно нових ознак і піднялася на більш високу ступінь розвитку — *стадію глобалізації* у 80-х рр. XX ст., змістом якої є формування та подальший розвиток єдиної цілісної системи світового суспільного виробництва на базі нових інформаційно-комп'ютерних технологій.

Як процес **глобалізація** означає складний комплекс трансграничних взаємодій між економічними суб'єктами, що виявляється в інтенсифікації потоків товарів, послуг, технологій і фінансових коштів, у посиленні впливу міжнародних інститутів, у поширенні діяльності

транснаціональних і багатонаціональних корпорацій, у зростанні масштабів трансграничних комунікаційних й інформаційних обмінів тощо.

Як комплексне геоекономічне, геополітичне й геогуманітарне явище, *глобалізація* в цілому характеризується:

- комплексною інтеграцією світових ринків, регіональних економічних систем, усіх сфер людської діяльності; поступовим перетворенням світового економічного простору в цілісну структуру, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, де вільно поширюються ідеї й пересуваються їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і вдосконалюючи механізми їхньої взаємодії;
- інтенсифікацією регіональних інтеграційних процесів, що призводить, з одного боку, до виникнення єдиного економічного простору та отримання відповідного ефекту за рахунок зростання масштабів виробництва, а з іншого, — до сегментації світового ринку, до секторизації єдиного світового господарства внаслідок створення відносно замкнених торгово-економічних блоків та інтеграційних угруповань;
- розширенням сфери діяльності транснаціональних компаній, створенням системи транснаціональної економічної дипломатії;
- зростаючим значенням інтелектуально-інформаційних та комп'ютерно-комунікаційних складових економічного розвитку;
- прискореними темпами фінансової та інвестиційної централізації;
- поступовим «розмиванням» економічних кордонів країн тощо.

Глобальна економіка може бути визначена як *економіка, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі*. Це економіка, в якій посилюється взаємозалежність національних економік на основі поглиблення транснаціоналізації виробництва, розподілу, обміну та споживання валового глобального продукту.

Джерела економічної глобалізації:

- науково-технологічний прогрес;
- поширення форм економічної лібералізації;

-
- феномен транснаціоналізації;
 - формування «однорідних» засобів масової культури та глобальної ідеології.

Переваги економічної глобалізації:

- розширення ринків;
- зростання економії на масштабах виробництва;
- збільшення вигаду від торгівлі на взаємовигідній основі;
- підвищення продуктивності праці.

Відносні негативи:

- нерівномірність розподілу переваг глобалізації;
- збільшення розриву в рівнях доходів;
- перенесення виробничих потужностей у країни, що розвиваються;
- посилення навантаження на світову екосистему.

Характерні для економічної глобалізації усунення бар'єрів у міжнародній міграції виробничих факторів, універсалізація методик підприємницької практики, уніфікація споживчих переваг, формування глобального інформаційного простору обумовили стрімке поширення кризових явищ на всі сфери міжнародної економіки. Гіпертрофоване зростання фінансового сектору, надзвичайна мобільність капіталу, орієнтованість інвесторів на короткострокові високоприбуткові проекти, з одного боку, стимулювали розвиток інноваційних секторів реального виробництва, характерною ознакою яких є короткостроковість виробничого періоду та високий рівень прибутковості. Але, з іншого боку, вони викликали зростання частки спекулятивних угод, інтенсифікували міжнародні фінансові потоки, визначивши пріоритет фінансової сфери над реальною економікою, поставивши останню в критичну залежність від локальної інвестиційної привабливості й стану світових фондових ринків. Асинхронність темпів зростання реального виробництва й фінансових ринків, властива сучасній глобальній економіці, сприяє зростанню майнової диференціації в суспільстві, знижує цінність праці в реальному секторі економіки, забезпечує формування нестабільних економічних моделей, вкрай залежних від негативних екстерналій. Боротьба з наслідками глобальної кризи ґрунтується на активізації ролі держави в економіці, а також спільних зусиль світової спільноти, про що свідчать самміти групи країн G-20.

11.2. Глобальні проблеми сучасності: сутність, класифікація та їх загострення

Глобальні проблеми:

– обмеженість існуючих енергетичних ресурсів (рис. 21.1);

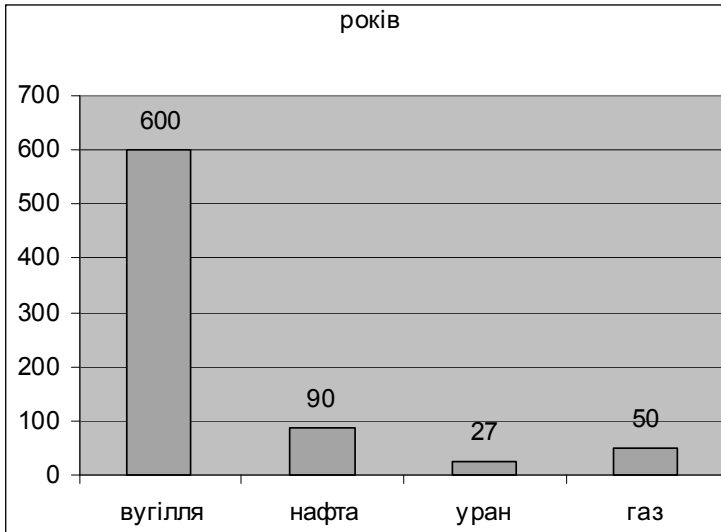

Рис. 21.1. Термін вичерпання основних енергетичних ресурсів

– проблема дефіциту продовольства та загрози голоду (рис. 21.2);

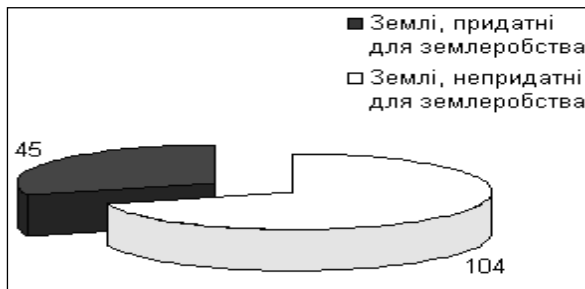

Рис. 21.2. Землі, придатні та непридатні для землеробства, млн. км²

– проблеми нестачі питної води (рис. 21.3);

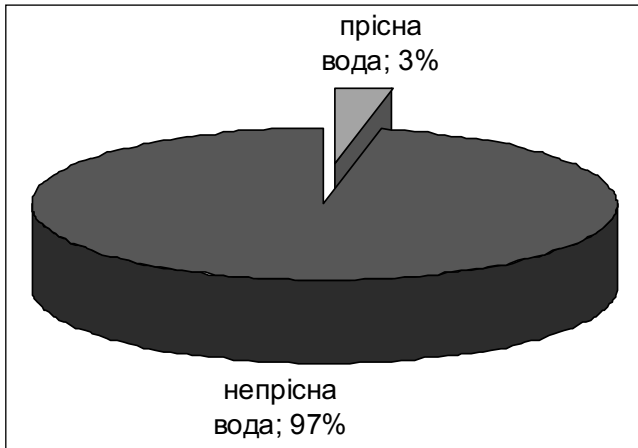

Рис. 21.3. Питова вага прісної води в загальних світових запасах води

- проблеми забруднення повітря;
- проблема погіршення стану озонового шару;
- проблема міжнародного тероризму;
- проблема роззброєння та військової конверсії.

11.3. Глобалізм і національна економіка

Варіанти еволюції національної економіки в умовах глобалізації:

- *рух до лідерів*;
- *поповнення гео економічної периферії*;
- *підтримка існуючого статус-кво* та рівновіддаленість від головних полюсів сили в умовах формування поліполярної глобальної системи.

Розвиток національної економіки в умовах глобальної економіки може реалізовуватися або в межах *регіональних інтеграційних об'єднань* або *акоординаційно, самотужки*, спираючись лише на власні можливості та досягаючи власних цілей.

Позиціювання національної економіки на світових ринках і в глобальному виробничому процесі безпосередньо визначається її *поточною та перспективною* конкурентоспроможністю.

Конкурентоспроможність національної економіки визначається на рівні окремих фірм, що виробляють товари і послуги, й представляють національну економіку на світових ринках, та регіональному рівні *галузевих і міжгалузевих кластерів*, у межах яких ці фірми функціонують.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як основної рушійної сили світового економічного розвитку є однією з ключових умов виходу з рецесії країн, які зазнали значних втрат внаслідок світової фінансово-економічної кризи. Дослідження, що проводяться у цій сфері Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) охоплюють широке коло питань: виявлення та аналіз чинників найбільшого впливу на конкурентоспроможність, проведення порівняльного аналізу відповідних показників по більшості країн світу, розробка рекомендацій щодо механізмів покращення конкурентоспроможності окремих країн і регіонів.

Рейтинг конкурентоспроможності Global Competitiveness Report побудований на основі *Індексу глобальної конкурентоспроможності¹ (Global Competitiveness Index — GCI)*, який був розроблений професором К. Сала-і-Мартіном для ВЕФ і вперше представлений на ньому у січні 2005 р.

Для аналізу конкурентоспроможності національних економік використовуються статистичні дані, що враховують стадію економічного розвитку країни — базового розвитку (1), керованої ефективності (2), інноваційного розвитку (3) або перехідний етап (від 1 до 2 та від 2 до 3) (табл. 21.1). На конкурентоспроможність певної групи країн визначальний вплив має відповідна група факторів, для якої зберігається свій субіндекс. Зокрема, за класифікацією ВЕФ, Україна відноситься до країн перехідного типу від 1 до 2 етапу разом з Вірменією, Азербайджаном, Грузією, Єгиптом, Венесуелою та ін.. Росію віднесено до групи країн керованої ефективності (2), як і Китай, Аргентину, Бразилію, Південну Африку та ін.

¹ Індекс вимірюється за шкалою від 1 (найгірший результат) до 7 (найкращий результат).

Таблиця 21.1

Рейтинг України за Індексом глобальної конкурентоспроможності в 2009–2011 рр.¹

Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Рейтинг України з 2010–2011 (з 139 країн світу)	Рейтинг України з 2009–2010 (з 133 країн світу)	Зміна позиції України у порівнянні з минулим роком
<i>1 група:</i> Інститути	134	120	-14
<i>2 група:</i> Інфраструктура	68	78	+10
<i>3 група:</i> Макроекономічна стабільність	132	106	-26
<i>4 група:</i> Охорона здоров'я та початкова освіта	66	68	+2
<i>5 група:</i> Вища та професійна освіта	46	46	0
<i>6 група:</i> Ефективність товарних ринків	129	109	-20
<i>7 група:</i> Ефективність ринку праці	54	49	-5
<i>8 група:</i> Розвиненість фінансового ринку	119	106	-13
<i>9 група:</i> Технологічна готовність	83	80	-3
<i>10 група:</i> Обсяг ринку	38	29	-9
<i>11 група:</i> Конкурентоспроможність бізнесу	100	91	-9
<i>12 група:</i> Інноваційність	63	62	-1

В 2010–2011 рр.. Україна з індексом 3,9 значно втратила у рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ, посівши серед 139 країн світу 89-е місце перед Гондурасом (рис. 21.4) та демонструючи значне відставання від середньосвітового індексу (4,18). В 2009–2010 рр.. Україна посідала 82 місце з індексом 4,0 серед 133 країн світу.

¹ За даними аналітичної записки «Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму» (за Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010–2011) // http://www.bank.gov.ua/publication/econom/WEF%20Global%20Comp_ness%202010_1120.pdf

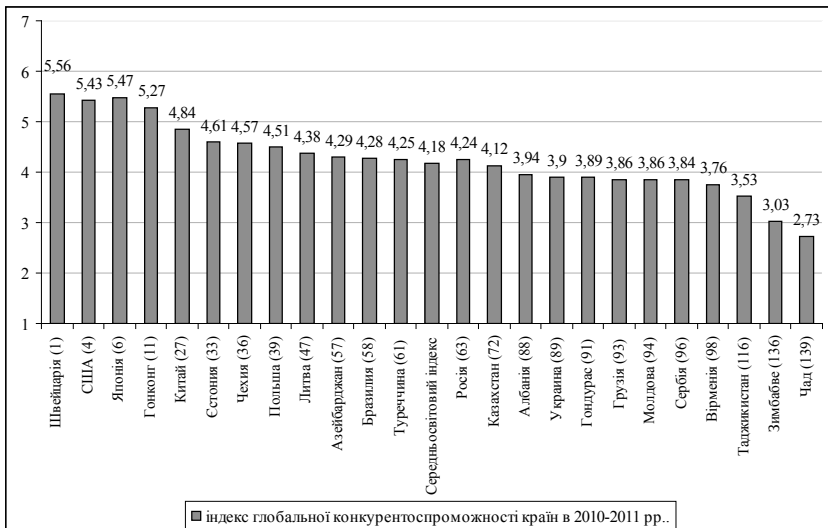

Рис. 21.4. Індекс глобальної конкурентоспроможності країн в 2010–2011 рр. за даними ВЕФ

Незважаючи на значні видатки, до яких вдавалися уряди для стимулювання попиту, протидіючи рецесії, темпи економічного зростання в розвинутих країнах залишаються загальмованими, спостерігається високий рівень безробіття в сполученні зі слабким внутрішнім попитом. Одночасно країни, що розвиваються, демонструють досить потужне економічне зростання (особливо Індія, Бразилія, Китай). Саме вони виступають в сучасному світі в ролі «головного двигуна глобальної економіки».

Це стає ще одним аргументом на користь нагальної необхідності в умовах глобалізації значного посилення ролі держави в забезпеченні передумов довгострокового економічного зростання, підтримці соціальної стабільності й підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. Держава має створювати сприятливі умови для формування, функціонування і розвитку нових високоефективних виробничих інтегрованих сітьових структур.

Необхідність державного втручання визначається, зокрема, наступними факторами:

1) в умовах стрімкого НТП ринкові форми самотужки неспроможні адекватно реагувати на стратегічні суспільні потреби та забезпечувати швидкі цілеспрямовані зрушення в економічній структурі;

2) глобалізація людського співіснування підвищила взаємозалежність окремих країн від зовнішнього світу на тлі зростання «прозорості» кордонів, що сприяє отриманню вигравів провідними країнами та дискримінує країни, що розвиваються.

Коригування структури недостатньо розвинутої національної економіки лише ринком, без державного втручання призведе до:

- загального структурного спрощення;
- занепаду високотехнологічних галузей;
- посилення сировинної спрямованості промислового виробництва;
- набуття країною ролі споживача кінцевої продукції;
- перетворення в постачальника дешевої сировини і робочої сили;
- спеціалізації на використанні екологічно брудних технологій і виробництв.

11.4. Цивілізаційні виміри глобальних проблем.

Економічні аспекти зіткнення та взаємодії цивілізацій

Цивілізації являють собою величезні паракраїнні, наднаціональні світові утворення, для кожного з яких характерний специфічний прояв людини, своєрідність культури, традицій, менталітету, загального сприйняття світу.

Визначення сутності цивілізації та критеріїв їх членування є досить дискусійним питанням, яке розглядалося в працях М. Данилевського, А. Тойнбі, Ф. Броделя, П. Сорокіна, С. Хантінгтона, Ю. Павленко, Ю. Яковця та ін.

Так, за Ю. Павленком, розрізняють цивілізаційні світи:

- *Китайсько-Далекосхідний;*
- *Індійсько-Південноазійський;*
- *Мусульмансько-Афразійський;*
- *Макрохристиянський.*

Макрохристиянський світ характеризується найбільшою неоднорідністю та містить:

-
- *Західноєвропейсько-Північноамериканську* (з Австралією та деякими іншими її філіаціями) цивілізацію;
 - *Латиноамериканську* та *Православно-Слов'янську* цивілізації, а в межах останньої *Західноправославну (українсько-білоруську) та Східноправославну (московсько-російську) субцивілізації*.

За С. Хантінгтоном, розрізняють цивілізації:

- *Синську;*
- *Японську;*
- *Індуїстську;*
- *Ісламську;*
- *Православну;*
- *Західну;*
- *Латиноамериканську.*

За Ю. Яковцем, слід виділяти дві групи цивілізацій:

- більш розвинуті (Північноамериканська, Західноєвропейська, Японська) цивілізації;
- менш розвинуті (Російська, Китайська, Індійська, Латиноамериканська, Мусульманська) цивілізації.

Взаємодія цивілізацій відбувається у двох площинах:

- а) зіткнення цивілізацій;*
- б) зростання взаємопроникнення цивілізацій.*

Головними цінностями *цивілізації — економічного лідера* сучасності (Західно-християнської) є:

- 1) домінанта ринкового господарства;
- 2) пріоритетність раціонального знання;
- 3) принцип законності та захисту прав людини.

Головними цінностями *традиційних цивілізацій* є:

- 1) співпадіння суб'єктів влади та власності;
- 2) переваги глибинного, традиційного, сакрального знання;
- 3) відносно низький рівень незалежності окремої особистості.

Міжцивілізаційна взаємодія в умовах глобалізації позначена швидкою інтенсифікацією міжцивілізаційних відносин шляхом зростання потоків товарів, послуг, капіталів, інформації, міграції робочої сили тощо, та потужним впливом Західно-християнської цивілізації на процеси економічних перетворень в межах інших цивілізацій.

Економічний та культурний наступ Західно-християнської цивілізації довгий час забезпечував її домінанту на економічному напрямку

мі, отримання технологічної ренти, необхідних ресурсів та трансфер в країни, що належать до ареалу поширення інших цивілізацій екологічно небезпечних виробництв.

Проте, в умовах глобалізації домінуюча цивілізація отримує проблеми:

- зростає соціальне розшарування, поділ на високопрофесійних фахівців та низькокваліфікованих виконавців;
- посилюється роль елітарності;
- відносно послаблюється роль демократичних інститутів;
- зростає відчуження окремих осіб від сприйняття дійсності, її віртуалізація;
- знижується моральний рівень в суспільстві;
- зростає злочинність;
- збільшується інформаційний шум.

Найбільш істотно світова економічна криза 2007–2010 рр. позначилась на економіці католицько-протестантського та православного цивілізаційних просторів. Економіка ж конфуціансько-буддистського та ісламського ареалу продемонструвала економічне зростання. Це дає підстави деяким дослідникам прогнозувати можливу зміну глобального економічного порядку і лідерства в найближчі 30–40 років, а також посилення міжцивілізаційної економічної конкуренції

11.5. Міждержавне регулювання глобальних проблем

Вперше *принципи міжнародного права* щодо розв'язання глобальних проблем були сформульовані в Декларації Стокгольмської конференції ООН 1972 р. з проблем навколишнього середовища:

- держава може використовувати власні ресурси відповідно до власної національної політики у підході до проблем навколишнього середовища, але відповідає за те, щоб діяльність у межах її юрисдикції або контролю не заподіювала збитків навколишньому середовищу інших держав або районів, що знаходяться за межами національної юрисдикції;
- природні ресурси Землі, у тому числі повітря, вода, земля, флора, фауна й особливо репрезентативні зразки природних екосистем, повинні бути збережені на благо нинішнього та майбутнього

поколінь шляхом ретельного планування діяльності людини й управління нею в міру необхідності;

- невідновлювальні ресурси повинні розроблятися таким чином, щоб забезпечувався їхній захист від вичерпання в майбутньому, й щоб вигоди від їх розробки одержувало все людство.

Формулювання принципів міжнародного права щодо розв'язання глобальних проблем продовжила *Всесвітня хартія природи* Генеральної Асамблеї ООН 1988 р.:

1) біологічні ресурси можуть використовуватися лише в межах їхньої періодичної здатності до відновлення;

2) продуктивність ґрунтів підтримується або поліпшується шляхом заходів щодо збереження їх довгострокової родючості й процесу розкладання органічних речовин та заходами із запобігання ерозії й будь-яких інших форм саморуйнування;

3) ресурси багаторазового користування, у тому числі вода, використовуються повторно;

4) невідновлювальні ресурси одноразового користування експлуатуються з урахуванням їх запасів, раціональної можливості їх переробки для споживання й сумісності їх експлуатації з функціонуванням природних систем;

5) необхідна реалізація особливих заходів з метою недопущення радіоактивних і токсичних відходів виробництва;

6) необхідно втримуватися від діяльності, здатної нанести неправий збиток природі;

7) райони, що прийшли у результаті діяльності людини в занепад, підлягають відновленню відповідно до їхнього природного потенціалу і вимог добробуту місцевого населення.

Міжнародна технічна та фінансова допомога для виконання конкретних проектів щодо розв'язання глобальних проблем на теренах України надається в межах діяльності:

- Глобального екологічного фонду;
- Міжнародного банку реконструкції та розвитку;
- Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП);
- Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ);
- Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП);
- Ради Європи.

Україна є членом конвенцій щодо боротьби з глобальними проблемами:

- Конвенції про збереження біорізноманіття;
- Конвенції про захист Чорного моря від забруднення;
- Бернської конвенції щодо захисту водних ресурсів від забруднення хімікаліями;
- Конвенції щодо трансграничного впливу промислових аварій;
- Лондонської конвенції з недопущення забруднення моря нафтою;
- Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення;
- Конвенції щодо боротьби з опустелюванням у тих країнах, в яких спостерігається серйозна посуха чи опустелювання;
- Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер.